

Kikinezhdi O.M. Social construction of gender in youth surroundings: neotraditionalism or egalitarianism?

The article deals with the problem of gender social construction in youth surroundings. Psychological mechanism of genderself-determination of youth in traditional/patriarchal or egalitarian/democratic reference system has been revealed from the standpoint of gender methodology.

Key words: *gender, gender order, gender citizenship, gender stereotypes, gender-role identity, gender notion, neotraditionalism, egalitarianism.*

УДК 159.9

М.П. Козирєв

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКА**

Розглянуто поняття «ідентичність» як екзистенціальну потребу людини, як основу Я-концепції індивіда, розкрито його розуміння на основі психологічних концепцій Е. Фромма, А. Бандури, З. Фрейда, К. Юнга, Р. Бернса тощо. Висвітлено генезис, рівні, виміри, форми, періоди формування в процесі життєдіяльності, форми порушення ідентичності.

Ключові слова: *підлітковий вік, ідентичність, Я-образ, соціальна ідентичність, особистісна ідентичність, фази, етапи ідентичності.*

Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку України характерна трансформація соціально-політичних, економічних, культурно-духовних умов існування, що зумовлює необхідність виховання підростаючого покоління, здатного до особистісного зростання, активного включення в соціальне середовище, самореалізації власного Я. Одним із напрямів вирішення поставленої проблеми виступає дослідження ідентичності, як динамічного переживання внутрішньої цілісності та безперервності особистості, психологічні особливості якого в умовах суспільної реконструкції визначають специфіку ідентифікації особистості.

Стан дослідження. Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн зазначали про необхідність вивчення умов збереження особистістю самототожності в процесі її соціально-психологічного становлення. О.М. Леонтьєв обґрунтовував актуальність цієї проблеми існуванням взаємозв'язку між психофізіологічною мінливістю людини та її стійкістю як особистості. Д.І. Фельдштейн пов'язував становлення ідентичності з позитивною соціалізацією та індивідуалізацією особистості. Е. Еріксон указував на необхідність вивчення ідентичності для виживання не тільки окремої істоти, але й всього людства. Е. Фромм у становленні ідентич-

ності вбачав умову задоволення потреби особистості в переживанні власної неповторності.

Інтегративний характер цього феномена зумовлює вивчення ідентичності як показника психічного здоров'я (Е. Еріксон, К. Хорні), здатності до самоактуалізації (А. Маслоу), переживання індивідуальності (О.Б. Весна, Р. Ленг, Е. Фромм, Ю. Хабермас), умов освоєння суспільного та індивідуального простору (Е. Еріксон, Д.І. Фельдштейн), основи самовизначення (Т.М. Буякас), самопрезентації (Р. Баумайстер, Р. Тайс, Д. Хаттон). Порушення ідентичності виявляється в негативному самостваренні, знеціненні особистості, презентує конфліктний напрям її розвитку (Л.Г. Іонін, Р. Ленг).

Учені України та СНД роблять перші спроби у вивченні ідентичності (Н.В. Антонова, Т.М. Буякас, П.І. Гнатенко, О.А. Донченко, М.І. Магомед-Емінов, В.С. Малахов, В.М. Павленко, Н.О. Чурсева). У зв'язку зі зміною суспільних умов існування більш дослідженою в зарубіжній та вітчизняній науці є соціальна ідентичність та її види (О.М. Галкіна, Л. Науменко, Е. Сміт, Дж. Фіней, В.Ю. Хотинець).

Експериментальний напрям представлений дослідженнями: особистісної (Н.В. Антонова), етнічної (Л.Д. Климанська, Л.І. Науменко, В.Ю. Хотинець), статевої (І.В. Романов), гендерної, професійної вікової ідентичності: студентства (Т.М. Буякас, В.І. Воронова, Г.В. Ложкін, О.М. Плющ), людей середнього віку (І.О. Старовойтова).

Методики для психокорекції окремих структурних компонентів особистісної ідентичності розробляли Р. Ассаджолі, Є. Берн, І.В. Дубровіна, Ф. Перлз, К. Роджерс, К. Рудестам, Р. Смід, І. Ялом. Водночас недостатньо дослідженими є психологічні особливості, рівні становлення особистісної ідентичності, механізми та засоби оптимізації цього процесу у підліткової віці. Отже, соціальна і психологічна значущість визначеної проблеми та її недостатнє вивчення зумовили **мету** статті, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні змісту та структури особистісної ідентичності, вивченні психологічних особливостей її становлення.

Виклад основних положень. Одним із основних понять психології особистості є Я, під яким розуміється змістово-динамічний аспект самосвідомості та цілісності людини. Я – компонент, що містить різні уявлення та образи про себе, свої якості в теперішньому і майбутньому, а також – ставлення до себе, до різних сфер своєї особистості. Один із аспектів Я особистості – ідентичність – це почуття самототожності, власної щирості, повноцінності, дотичності до світу та інших людей; відчуття набуття, адекватності та стабільного володіння власним Я незалежно від його змін і ситуації; здатність особистості до повноцінного вирішення питань, що постають перед нею на кожному етапі розвитку [13, с. 186].

Ідентичність – це поняття, що виражає унікальність і неповторність особистості, єдність реальної поведінки з прагненнями, переконаннями людини. Д. Майєрс зазначає, що відчуття самих себе є у центрі нашого світу [10].

Е. Фромм у гуманістичній теорії особистості виділяє потребу в ідентичності як одну із екзистенціальних. Усвідомлення тотожності з самим собою, несхожості на інших індивідів, дає можливість особистості досягнути позитивну свободу. Це стан, за якого людина відчуває свою єдність з іншими людьми та суспільством і водночас не залежить від зовнішнього світу. Людина стає здатною любити та піклуватися про інших, бути активною і творчою [15].

Творче використання потенціалу закладеного в особистості, ефективна його самореалізація уможливаються за узгодженості всіх компонентів структури Я, що досягається в адекватній ідентичності. Ідентичність – стан усвідомлення себе і своєї автономності, механізмом формування якої є ідентифікація як процес емоційного, раціонального та діяльнісного самоототожнення з іншою людиною чи групою.

Поняття «ідентифікація» введено З. Фройдом для пояснення походження хворобливих фантазій меланхоліків, позначення специфічних взаємин, що виникають у дитини з батьками тієї ж статі і не можуть бути пояснені почуттям любові. Внаслідок ототожнення себе з іншою людиною формується механізм наслідування, тобто прийняття її поведінки, норм і цінностей [16].

У теорії соціального научіння А. Бандура підкреслює, що найважливішими детермінантами ідентифікаційного процесу є соціальні фактори. В сучасній психологічній науці ідентифікація розглядається як важливий компонент соціалізації, що забезпечує взаєморозуміння між людьми і опосередковує розвиток особистості в онтогенезі. Через ідентифікацію відповідно до суспільного та культурного контекстів відбувається структурування самосвідомості, яка є підґрунтям установалення ідентичності [1].

Ідентичність – динамічна структура, її становлення відбувається впродовж усього життя людини, з найперших етапів онтогенезу. Цей розвиток нелінійний та нерівномірний, може мати і позитивний, і негативний напрям. На поведінковому рівні ідентичність можна розглядати як процес розв'язання життєво важливих проблем. Кожне прийняте рішення щодо власного самовизначення має важливе значення для формування структури ідентичності особистості.

У різних концептуальних моделях проблема генезису ідентичності розглядається як одне із актуальних питань психології особистості. У психоаналізі З. Фройд розглядає суперечність і неоднозначність

процесу формування ідентичності, становлення якої представлено через послідовність стадій психосексуального розвитку. Внаслідок того як немовля стає дитиною, дитина – підлітком, а підліток – дорослим, відбуваються певні зміни в структурі його бажань і потреб, в способах і методах їх задоволення. Зміна способів задоволення своїх потреб, найперше сексуальних, фізіологічних, сфер насолоди, – основні умови нормального переходу людини від однієї стадії розвитку до іншої [16].

Як об'єднувальне начало всіх елементів особистості К.Г. Юнг виділяв архетип Самість. Мета людського життя – повна реалізація свого Я, «набуття Самості», яке здійснюється через динамічний процес індивідуалізації, суть якого полягає в інтеграції багатьох протидіючих внутріособистісних сил і тенденцій. Індивідуалізація передбачає свідому реалізацію людиною своєї унікальної психічної реальності, повний розвиток та вираження всіх елементів особистості [18].

На думку Р. Бернса, ідентичність – централізований стан свідомості, що функціонує на кількох рівнях. На основі цих рівнів можна простежити генезис ідентичності. Першим рівнем є біологічна самість, яка засвідчує родову та видову сутність людської істоти. Другий рівень розвитку самості – культурний, що передбачає ототожнення індивіда з власною діяльністю та суспільним досвідом. Третій рівень – соціокультурний, що представляє особистісну самість. Четвертий – індивідуальний рівень самості, що відображає здатність індивіда до самоактуалізації [3].

В.А. Петровський вважає, що Я особистості є причиною самого себе та породжує феноменологію суб'єктності. Одним із виявів Я є трансцендентне Я, що становить «діючу причину» саморуху Я, це «думка, що мислить сама». як вважає вчений, ідентичність – це «модель життя, що дозволяє розділити Я і навколишній світ, визначити співвідношення внутрішнього і зовнішнього для людини, кінцевого і безкінечного, адаптації і самозахисту, впорядкувати різноманітність з метою самореалізації і самоопису» [12, с. 114]. Внутрішньопсихічні, насамперед розумові процеси, як форма існування думки, взагалі свідомості, уможливають породження нових смислів діяльності, самобутніх ідей, творчих задумів. Рефлексивне Я є автором творчої діяльності і самоздійснення, оскільки воно із багатьох варіантів і можливостей здатне вибрати та сформулювати власний зміст свідомості. Отже, передумовою становлення ідентичності є рефлексія як процес самопізнання.

Розмежують два аспекти ідентичності: особистісний та соціальний. Під поняттям «особистісна або особиста ідентичність» розуміють набір рис чи інших індивідуальних характеристик, які відрізняються певною постійністю і дозволяють диференціювати цього індивіда від інших людей. Тобто, особистісна ідентичність робить людину

схожою на себе та відмінною від інших. Соціальна ідентичність трактується в термінах групового членства, приналежності до більшої чи меншої групи (сім'ї, вікової, соціальної, етнічної, професійної, гендерної тощо), включеності в певну соціальну категорію. В соціальній ідентичності вона виділяє два аспекти:

– усвідомлення інгрупової (внутрішньогрупової) подібності: «ми члени однієї спільності і тому ми схожі»;

– виділення аутгрупової (міжгрупової) диференціації, це усвідомлення різниці між своєю та іншою «чужою» групою [11, с. 71].

В ході онтогенетичного розвитку особистісна ідентичність є вторинною щодо соціальної, тому що вона формується на основі використання знань, набутих у процесі соціалізації. Спочатку в наукових дослідженнях протиставлялися особистісна і соціальна ідентичність як суперечливі та абсолютно взаємовиключні поняття. Адже особистісна ідентичність передбачає відчуття своєї відмінності від інших людей і, що важливо, від членів своєї групи. Оскільки важко уявити, як можна одночасно відчувати себе і подібним до членів групи і відмінним від них, то це протиріччя породило ідею про неминучість конфлікту різної міри гостроти та вираження між цими двома видами ідентичності. На думку Н. Іванової, в кожний момент часу лише одна із них може бути актуалізована [7].

На сучасному етапі більшої актуальності набуває теза про взаємодію та взаємодоповнюваність понять соціальної та особистісної ідентичності. Наприклад, Н. Іванова запропонувала власне трактування співвідношення цих понять. Вона розглядає особистісну ідентичність як підсистему знань індивіда про себе, що формується за порівняння себе з членами своєї групи і охоплює комплекс рис, специфічних для Я. Соціальна ідентичність теж розуміється як набір якостей, але таких, що виявлені в ході порівняння своєї та «чужої» соціальної групи [8].

Успішна адаптація людини в суспільстві передбачає сформованість і соціальної, і особистісної ідентичності, тобто здатності переключати увагу з однієї перспективи на іншу. Особистісна ідентичність є однією з соціальних репрезентацій і має сенс лише як організувальний принцип у системі взаємовідносин індивіда і групи.

На думку Х. Теджфела, досягнення ідентичності можливе і завдяки розвитку особистісної ідентичності, і через формування соціальної ідентичності. Одна і та ж людина, на його думку, – це:

1. Біологічний організм – серцевина ідентичності, усвідомлення своєї фізичної окремішності. Це найперший тип ідентичності в онтогенезі, однак з часом він стає менш важливим.

2. Змістовий вимір – це ті характеристики, якими індивід користується, щоб описати себе як унікальну особистість. Змістові характе-

ристики належать і до соціальної ідентичності (виконувані ролі, належність до певної групи, соціальні функції), і до особистісної (цінності, мотиви, емоції, установки). Змістовий вимір поглиблюється в процесі життєдіяльності людини, тому актуальний зміст ідентичності змінюється відповідно до змін соціального контексту.

3. Ціннісний вимір – це оцінка елементів змістового виміру. Відповідно до соціальних норм і цінностей вона може бути і позитивною, і негативною. Оцінки також нестатичні, вони можуть змінюватися разом зі змінами наявної соціальної ситуації.

4. Час. Виділяють два аспекти цього компоненту – суб'єктивний і біографічний. В аспекті суб'єктивного часу відбувається розвиток ідентичності. Змістовий та ціннісний параметри ідентичності визначають структурну організацію біографічного часу [14, с. 68].

Відома теорія соціальної ідентичності цього вченого. Відповідно до неї: 1) індивід, вважаючи себе членом певної групи, прагне оцінити її позитивно, підвищуючи статус групи і власну самооцінку; 2) якість і значення ідентичності визначається за допомогою категоризації (логічних операцій) і порівняння своєї групи з зовнішніми групами; 3) позитивна соціальна ідентичність досягається на основі порівнянь на користь себе та своєї групи; 4) когнітивний компонент пов'язаний з емоційним де останній описується як переживання факту своєї належності до соціальної групи у формі різних відчуттів – любові, емпатії, ненависті, образи тощо [14].

Становлення ідентичності відбувається відповідно до життєвих циклів, згідно з теорією Е. Еріксона, що охоплює вісім стадій розвитку особистості – від народження до глибокої старості. Кожний віковий етап характеризується своїм змістом та особливостями буття людини. Становлення ідентичності особистості може супроводжуватися і нормально, і аномально. Порушення, що виникають у процесі формування особистості, є специфічними для кожної стадії. В схемі життєвого циклу Е. Еріксона на юність припадає п'ята стадія, основним завданням якої є становлення ідентичності. Вже не дитина, але ще й не дорослий, юнак стикається з різними соціальними вимогами та новими соціальними ролями. Умовою подальшого становлення і розвитку його особистості є здійснення життєвого та ціннісного самовизначення, формування адекватної та позитивної Его-ідентичності. Це новий психосоціальний параметр особистості, що охоплює образ себе і почуття впевненості у схваленні та розумінні значущого соціального оточення. Молодій людині потрібно підтвердження, що її сприймають у суспільстві, позитивно оцінюють її прагнення та дії. Таке підтвердження виявляється в міжособистісних стосунках посередництвом зворотнього зв'язку [17, с. 27].

В структурі індивідуальної ідентичності Е. Еріксон розрізняє особисту ідентичність і Я – ідентичність. Перша відображає те, що залишається в людині постійним, впізнаваним, незважаючи на її зміни та розвиток, друга означає більш вузьку, глибинну сферу, відповідальну за єдність, цілісність особистості. Я змінюється, але завжди залишаються його компоненти, що зберігають попередню якість. Я асимілює різні впливи, які змінюють його, однак серцевина (Я – ідентичність) залишається постійною.

Е. Еріксон за походженням виділяє три форми ідентичності:

1. Приписна – це ті умови, які окрема людина не обирає і вони не піддаються її впливу (приналежність до раси, нації, соціального прошарку, вікової групи, статі).

2. Набута – те, що досягнуто власними зусиллями індивіда, те чим людина самостійно «оволоділа» (професійна самореалізація, вільно вибрані зв'язки і орієнтація).

3. Запозичена ідентичність відображає виконання людиною ролей, які засвоєні в ході розвитку та в результаті збігу різних обставин. Часто ці ролі запозичені в якості зразка і зумовлені очікуваннями інших. Проте ідентичність не зводиться до вибраної ролі, хоч та чи інша роль потужно впливає на ідентифікацію, основні складові ідентичності (постійність і неперервність особистості) з неї не впливають [16, с. 46].

Ідентичність – інтегрований образ усіх знань про себе, що ґрунтується на минулому досвіді, охоплює уявлення про майбутнє. Юнак оцінює норми і ідеали, якими керуються батьки, школа, ровесники, церква, громадськість та інші джерела авторитету, приміряє їх до власного життя. Нездатність обрати серед запропонованих зразків і моделей поведінки призводить до кризи ідентичності, що виявляється в неадекватній поведінці та негативних переживаннях, неспроможності усвідомити свій образ Я.

Порушення становлення ідентичності, на думку Е. Белінської, має такі форми:

– дифузія ідентичності, що виявляється в інфантильній поведінці, неможливості здійснити професійне і особистісне самовизначення;

– дифузія часу, що пов'язана з неадекватним відчуттям часу.

Людина відчуває себе водночас молодою і дуже старою;

– застій в роботі – порушення природної працездатності, захопленість непотрібними речами, нездатність виконувати відповідні для свого віку задачі;

– негативна ідентичність виражається у запереченні традиційних цінностей і ролей, слідуванні зразкам поведінки, що не схвалюються іншими [2, с. 147].

Успішне подолання кризових явищ залежить від попереднього досвіду молоді людини, її самооцінки та психологічної готовності до здійснення власного життєвого вибору. Становлення ідентичності – суто індивідуальний процес, особливий для кожної людини. Значною мірою він визначається внутрішніми характеристиками особистості та впливом соціального середовища, зокрема сім'ї, школи, етнічним особливостями тощо.

На думку Р. Бернса, термін «ідентичність» в своїй основі синонімічний Я – концепції. Відповідно до рівнів активності людини як організму, соціального індивіда чи особистості в Я – концепції виділяють:

1) фізичне Я – образ (схема тіла), що визначається потребою у фізичному благополуччі організму;

2) різні аспекти соціальної ідентичності: статеві, вікові, етнічні, громадянська, соціально-рольова ідентичність, що пов'язана із потребою людини в належності до різних соціальних спільнот;

3) порівняльний образ Я, що характеризує знання про себе порівняно з іншими людьми, надає індивіду відчуття власної унікальності та забезпечує потребу у самовизначенні та самореалізації.

Я – концепція розглядається з точки зору змісту та характеру уявлень про себе, складності та диференційованості цих уявлень, їх суб'єктивної значущості для особистості, а також внутрішньої цілісності та послідовності, адекватності відчуття власної ідентичності [3, с. 51].

На думку Ш. Бюлер, рушієм психосоціального розвитку людини є інтенції – прагнення до самореалізації, що із середини, з боку незмінного духовного «Я» детермінують діяльність і поведінку суб'єкта. Унікальність життєвого шляху людини залежить від специфічної комбінації та домінування однієї із чотирьох базових інтенцій: задоволення потреб, адаптивного самообмеження, творчої експансії та встановлення внутрішньої гармонії. Ці прагнення виявляються у життєвих виборах особистості та спрямовані на реалізацію тих чи інших цілей, смислів та цінностей людського існування. Задоволення інтенцій репрезентує факт самоствердження особистості. На відміну від стадій розвитку особистості Е. Еріксона, Ш. Бюлер відповідно до розгортання сфер суб'єктності виділяє такі фази життєвого шляху людини, серед яких дві перші найбільш важливі для формування ідентичності особистості [12].

Фаза 1 – триває від народження до п'ятнадцятирічного віку. Дитина живе теперішнім і має про майбутнє нечіткі, розмиті уявлення. В цей період життя людини визначальним є вплив інтенції, що прагне до задоволення потреб росту.

Фаза 2 – відповідає отрочтву та юності, це період від 15 до 20 років. Людина усвідомлює свої потреби, здібності та інтереси. Вона

будує великі плани, пов'язані із вибором професії, партнера, з'ясовує смисл власного життя. Здійснення професійного, соціального, сімейного самовизначення дозволяє оцінити свої можливості та внести корективи в досягнення поставлених цілей. В цей період реалізується інтенція адаптивного самообмеження, що пов'язано із зробленим життєвим вибором [15, с. 76–81].

Визначені Ш. Бюлер інтенції можна розглядати як своєрідні вікові завдання особистісного зростання, усвідомлення та своєчасне розв'язання яких забезпечує повноту життя людини, екзистенційно-ціннісну динаміку поступу в різних сферах її суб'єктного впливу: сомато-психічної життєдіяльності, предметно-практичної діяльності та соціокультурної практики, спілкування та відтворення своєї індивідуальності у творчій діяльності. Відтак становлення ідентичності відбувається через поступове розширення життєвого досвіду та можливостей людини, через своєчасне розв'язання завдань вікових етапів онтогенетичного розвитку.

Як зазначає О. Гуменюк, функція Я – це усвідомлення особистістю себе і здійснення адаптації до навколишньої реальності. Ідентичність – це результат виділення людиною самої себе із середовища, що дозволяє їй відчувати себе суб'єктом своїх фізичних та психічних станів, дій і процесів, переживати свою цілісність і тотожність із собою – у відношенні минулого, теперішнього та майбутнього. Ідентичність формується в діяльності та спілкуванні. Суб'єкт у предметній діяльності оцінює оточення та взаємодіє з іншими людьми, при цьому відділяючи своє Я від не-Я, безпосередньо переживаючи свою неідентичність стосовно інших суб'єктів [6, с. 73].

Ідентичність – стан усвідомлення себе і своєї автономності, процес емоційного, раціонального та діяльнісного самоототожнення з іншою людиною чи групою. Завдяки ідентичності індивід засвоює свою систему цінностей та норм, зразки поведінки та соціальні ролі. Ідентичність – багаторівневий та багатоаспектний феномен, що обумовлює динаміку розвитку особистості.

Висновок. Отже, ідентичність є актуальним станом, наявним переживанням Я-цілісності в конкретний момент життєвого шляху людини. Формування ідентичності відбувається впродовж усього її життя, але кардинальне значення в цьому процесі має підлітковий вік, для якого характерні кризи-конфлікти між наявним змістом ідентичності і актуальною соціальною ситуацією. Зміст ідентичності не тільки індивідуально-особливий, але й конкретно-історичний, ці компоненти знаходяться у постійній взаємодії та взаємовпливі один з одним.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в аналізі об'єктивних і суб'єктивних чинників формування ідентичності особис-

тості, особливо сім'ї та школи, впливі кризових періодів життєдіяльності на її динаміку, експериментальному дослідженні складових ідентичності особистості.

1. Бандура А. Социальное научение / А. Бандура. – М.: Высшая школа, 2001. – 378 с.
2. Белинская Е.П. Временные аспекты Я – концепции и идентичности / Е.П. Белинская // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 140–147.
3. Бернс Р. Развитие «Я – концепции» и воспитание / Р. Бернс. – М.: Высшая школа, 1986. – 249 с.
4. Возрастная и педагогическая психология: тексты // Сост. и коммент. Марта О. Шуане. – М., 1992. – 387 с.
5. Введение в практическую психологию / под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М.: Смысл, 1996. – 374 с.
6. Гуменюк О. Психологія Я – концепції: монографія / О. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 149 с.
7. Иванова Н.Л. Социальная идентичность и проблемы образования: монография / Н.Л. Иванова. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2001. – 228 с.
8. Иванова Н.Л. Социальная идентичность в различных социокультурных условиях / Н.Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2004. – № 5. – С. 21–29.
9. Идентичность: хрестоматія / сост. Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та, 2003. – 272 с.
10. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс; пер. с англ. – СПб.: Питер, 1996. – 323 с.
11. Павленко В.И. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.И. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 66–78
12. Петровський А. «Я» в «других» и «другие» во «мне» // А. Петровський, В. Петровський // Популярная психология: хрестоматія. – М., 1990. – С. 123–131.
13. Словарь практичного психолога / сост. С.Ю. Головин. – Мн: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 800 с.
14. Теджфел А. Эксперименты в вакууме / А. Теджфел // Социальная психология. Тексты. – М.: Гардарика, 1984. – 341 с.
15. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Мн: Харвест, 1992. – 345 с.
16. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З. Фрейд; пер. с нем. – М.: Ин-т психологии РАН: КСП, 1998. – 320 с.
17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; пер. с англ. – М.: Мысль, 1996. – 278 с.
18. Юнг К.Г. Структура психики и процесс индивидуализации / К.Г. Юнг. – М.: Харвест, 1996. – 314 с.

Козырев Н.П. Социально-психологические аспекты идентичности подростка

Рассмотрено понятие «идентичность» как экзистенциальная потребность человека, как основа Я-концепции индивида, раскрыто его понимание в основных психологических концепциях Э. Фромма, А. Бандуры, З. Фрейда, К. Юнга, Р. Бернса и т. д. Показаны генезис, уровни, измерения, формы, определяющие периоды формирования идентичности в процессе жизнедеятельности, а также формы ее нарушения.

Ключевые слова: подростковый возраст, идентичность, Я-образ, социальная идентичность, личностная идентичность, фазы, этапы идентичности.

Kozyrev M.P. Social and psychological aspects of adolescent identity

The notion of «identity» as an existential human need, as the basis of self-concept of the individual is examined, its understanding based on psychological concepts of Erich Fromm, A. Bandura, Sigmund Freud, Carl Jung, R. Burns ets is revealed. Its genesis, levels, dimensions, forms, formative periods in the life, forms of violation of identity are explained.

Key words: adolescence, identity, self-image, social identity, personal identity, phases, stages of identity.

УДК 373.21

К.В. Левшунова

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ПСИХІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДОШКІЛЬНИКА

Проаналізовано проблему ефективного використання здоров'язберігаючих технологій у практиці дошкільного виховання, розкрито сутність традиційних та інноваційних засобів фізкультурно-оздоровлювальної роботи в ДНЗ, зроблено висновки, що період дошкільного дитинства найбільш сенситивний та ефективний для формування здорової особистості.

Ключові слова: здоров'я, здоров'язберігаючі технології, фізичний та психічний розвиток, дошкільник.

Постановка проблеми. Проблема здорового способу життя, подолання хвороб у сфері фізичного та психічного здоров'я дітей дошкільного віку нині надзвичайно актуальна. Її висвітлено у низці чинних державних документів, зокрема Законі України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Державній національній програмі «Освіта», Базовому компоненті дошкільної освіти, інструктивно-методичних